

מחנה העבודה בפוניאטוב

י"ז רוס (רוזנברג) נולד ב"14.10.1919" בוזארטה, עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה התגורר בקאטוביץ. היה הניד תנועת הנוער הציוני. בספטמבר 1939 עברה משפחתו לוזארטה. בזמן המלחמה הופסק בצוות העזרה הראשונה בגיטו וארשה בתור נהג אמבולנס. זמן מה עבד כנהג „ריקשה“ לעזרה ראשונה ולאחר מכן היה מנהל הצוות הרפואי. השתתף במרד גיטו וארשה, בקטע לשון (שטח ה„גיטו הקטן“), איזור ה„שופים“ של טבנס¹). בימים הראשונים לפרוץ המרד הופסק בעזרה רפואית בבית החולים שנוסד בתחום צוות העזרה הראשונה. גורש עם המסלוחים, בימים הראשונים של מאי 1943, למחנה העבודה בפוניאטוב. עבר את המחנות — פוניאטוב, קלמנסוב, ד'אנוב, מאדינס, סטראכוביצה, זקסנהאוזן, אורניבורג, דכאו ולייטמריץ. הוא שוחרר ב"9 במאי 1945 ממשלוח הפינוי ליד בודיוביץ. ביוני 1945 חזר לפולין, שם עבד כעוזר ואספר והשתתף בעתונות הפרידית של פולין, בשנים 1956–1960 שימש נספח תרבותי ליד השגרירות הפולנית בושינגטון. עם שובו לפולין ניהל את המדור לעתונות חוץ במיניסטרוין לענייני חוץ בוזארטה. כתב שורה של ספרים וסיפורים, בין השאר על נושאים מהי המחנות ועל חייו וההדים בפולין. עלה ארצה עם משפחתו בספטמבר 1969.

נשלחתי למחנה העבודה בפוניאטוב יחד עם אבי, אמי החורגת ואחותי בת ה'10. היה זה בימי המרד. המרד נסתיים בשטחים בהם הייתי מועסק, באיזור ה„שופים“, ב"23 או ב"24 באפריל. הגרמנים כבשו את השטח ונכנסו לתחום בית החולים הארצי של יחידת העזרה הראשונה.

מרבית האנשים שעבדו בעזרה הראשונה פונו יחד עם הציוד הרפואי וה„ריקשה“ אמבולנס לפוניאטוב. מהפינוי הצליחו להתחמק רק אלה שעלת בידם להימלט קודם לכן או לברוח מהמשלוח עצמו. בפוניאטוב צורף הצוות שלנו לבית החולים של המחנה, שהעסיק בנוסף לנו, 40 רוסאים וארשאים ומגליצור מנוסה ואחות ראשית מגיטו וארשה. במניין כחוזת העזר נכללו גם אחדות מנשי הרוסאים.

1. רכב מסוג תלת-אופן המונע על ידי אדם והמוביל אנשים. הרכב היה בשימוש בגיטו.
2. בשלב מסוים היה הגיטו מחולק לשני אזורים המוזכרים על ידי גשר. החלק הקטן יותר היה מכונה „הגיטו הקטן“.
3. כינוי למפעל תפירה שהיו בבעלות גרמנית, טכנס, ועבדו בו אלפי יהודים.

תחילה אחזור למסע עצמו. המשלוח שלנו הובא לאומיטלאגפלאץ הירדני. תחת משמר כבד העבירו אותנו דרך הרחובות הכוערים של הגיטו המרכזי. בעת המצעד שלנו ראינו היילים מיחידת דירלכאנגר, שהתחבאו בשערי הבתים, ובכיכר הגדולה שלפני האומיטלאגפלאץ ראיתי את הגנרל שטרופ עצמו בליוויית אנשי מטהו.

הבנינו אותנו יחד עם משפחותינו לתוך הקרונות. הרכבת שלנו חתה ימים מספר במסילה צדדית ויכולנו להתבונן בדליקה הגדולה ובענן העשן שעלה מעל לשטח המברשתנים. באותו זמן ירד מן הרכבת הרופא הכירורג, יליוש ליבפלד, הוא חבש כובע ישן וחצה את פסי הרכבת והתרחק חרש מן המקום. עלה בידו לחטק בדרך הפשוטה והבלתיאפשרית לכאורה. הוא נותר בחיים. לאחר המלחמה פגשתי אותו. הוא חי ועבד תחת השם ד"ר ידריכובסקי.

טבנס ואנשיו עשו תעמולה למחנה פוניאטוב, כאילו היה המקום מקלט בו יוכלו יהודי וארסה לבלות את ימי הכיבוש ולצפות שם לקץ המלחמה. מיבצע הגיוס לפוניאטוב ארך חודשים רבים ובאחת מפעולות הראווה נערך ביקורם של יהודים שנשלחו על-ידו לפוניאטוב. הם הופיעו בפני הציבור ושיבחו את תנאי העבודה במקום ואת החיים המאורגנים. אני משוכנע כי עשו זאת מתוך אמונה כנה בצידוק העניין.

כנגד תעמולה זו יצא האירגון היהודי הלוחם. הוא פנה לציבור באמצעות כרוזים שהודבקו על קירות הבתים וקרא שלא לתת אמון בפיתויי השוא של טבנס ולא להתנדב לפוניאטוב וטראכניקי. האקציה הגדולה ופרוץ המרד שינו כליל את המצב.

ב־3 או ב־4 למאי הגענו לפוניאטוב. את קטע־הדרך הראשון עברנו ברכבת־מישא והגענו למקום הקרוי גאלנצ'וב. משם נסענו ברכבת מסילה צרה עד למחנה. עד לרגע האחרון ניסו אנשי הליווי להרגיענו באוטרים כי לא יאונה לנו כל רע בפוניאטוב וכי נמשיך שם בעבודה בה הועסקנו בשופ' של טבנס. הם הבטיחו לנו כי טבנס אישית דואג לכך שפרעליו יוכלו לחיות ולעבוד בשלווה.

הרציק אליי נכנסה הרכבת שלנו עשה רושם של שלחת־רכבת רגילה המובילה למפעל תעשייתי גדול.

המחנה היה מחולק לכמה משטחים טופוגראפיים ואדמיניסטרטיביים. חלקו הגדול של המחנה היה תפוס על-ידי שכונת־מגורים לעובדים ובה בתי־קומות חדשים, גאים, שהוקמו בין עצי ברז, אורן וליבנה. הקשר בין הבתים היה באמצעות מדרכות שנסללו באבנים, ודרכים מצופות אספאלט. היתה זו ודאי שכונה שהוקמה סמוך לפרוץ המלחמה (1939) למען פועלי בית־החרושת לציוד טלסקופי, לצורכי הצבא, שהוקם באזור זה. הללו שלמענם ניבנו הבתים פונו מכאן קודם לכן או שלא הספיקו כלל להתמקם פה. בניית השכונה לא נסתיימה ובקצה הדרך עמדו בתים שטרם סיימו לבנותם.

באחד מאותם בתי־קומות חדשים, שכן בית־החולים שלנו, הרופאים וסגל העובדים התגוררו בקירבת מקום, בצריף גדול שהיה בסמוך, בו הותקנו דרגשים. האנשים התגוררו במשפחות, כמנהל בית־החולים שימש יהודי אוסטרי, אסיר ותיק, כנראה בעל עבר קומוניסטי, ושמו סטארק. הוא התגורר בצריף נפרד עם ידידתו

ועם אמה. יחסיו עם שלטונות המחנה הגרמניים היו טובים למדי ובמידת האפשר השתדל שענייניו וצרכיו יוכו לטיפול חיובי. בשאר הבניינים התגוררו האנשים שהגיעו קודם לכן לפוניאטוב. המשלוח שלנו לא היה האחרון שהגיע למקום. כעבור ימים מספר הגיעו טראנספורטים נוספים מגיטו וארשה והאנשים שבאו סיפרו סיפורי-זוועה על המאורעות המתחוללים בגיטו וארשה הבור. חלקו השני של המחנה היה כנראה איזור התעשייה. איזור זה היה מרוחק

ממקום ישובם של האנשים מרחק של 2 עד 3 ק"מ. במרכז האיזור נמצאו הביתנים של בית-החרושת, שאף הם הוקמו כנראה לפני פרוץ המלחמה. באחד מאותם ביתנים אורגן באורח מאולתר מקום קיבול נרחב לחדשים שהגיעו לא מכבר. על הצפיפות במקום מעידה העובדה שמספר נוסעים של אנשים העדיף ללון בלילות חמים של הקיץ מתחת לכיפת השמים. אותו חלק של המחנה, בניגוד לשכונת-המגורים, נשמר על-ידי זקפים אוקראינים וכן היתה סביבו גדר מאולתרת. בשטח זה נמצאו המחסנים של חומרי הגלם, האדמיניסטרציה, מיבני המטבח, המטבח וכו'.

במרחק מה מביתני התעשייה, נמצאה שכונת המגורים של אנשי ה-ס.ס. — קצינים ותת-קצינים. שם נמצא המועדון, בו התקיימו ערבי השתייה. מתוך לאותו תחום, מעט בצד, שכן הקסרקטין ובתי-הספר של ה"אסקאריס", משטרת-העור האוקראינית. הם נהגו לתרגל מדי יום, לצעוד ולשיר. את תרגילי-הסדר גיהלו תת-קצינים גרמנים מה-ס.ס.

בתקופה של מאי-יוני 1943, איזור המגורים של פוניאטוב עדיין לא היה מוקף בגדר-חיל, ובמחנה שרר משטר ליברלי של איזור תעשייתי. באותה תקופה עדיין הצליחו אנשים בעלי קשרים ואמצעים לצאת את פוניאטוב ללא קשיים. באותה תקופה היו כאים לפוניאטוב מקשרים עם העולם החיצון. קצב החיים באותו זמן הוכתב על-ידי העבודה וההליך הייצור. מוארשה הגיעו מכונות שפנו וחומרי הגלם. בעונה של לחץ בעבודה גויסו גם הגברים מן הסגל הרפואי, לעבודות החיוניות בייצור. פורק הייתי אז הבילות גדולות וכבדות של עורות ששימשו לעבודת הרצענות. העבודה נשאה אופי פרעלי רגיל ולא של עבודת עבדים והיתה שונה מהשיטה בה נתקלתי מאוחר יותר, בהיותי אסיר במחנות הריכוז. כאן לא היה קיים המוסד "קאפו". לא היו מכות ונגישות.

באותה תקופה, מדי בוקר, היו האנשים יוצאים ממקום-המגורים בקבוצות לעבודה. היו מגיעים ברגל לאיזור התעשייתי. מן העובדים היו שהועסקו ממש בייצור, ואחרים הועסקו באדמיניסטרציה וטראנספורט. כל קבוצה, אשר התהלכה באורח חופשי למדי, לוותה על-ידי שוטר יהודי — למעשה, "ורקשוטץ". מאוחר יותר תחליפו את האנשים תלדי ב"אסקאריס" האוקראינים. אני מניח כי המשטרה הגרמנית התכוונה להגבילה מאכסימאלית של המגעים בין היהודים לבין השוטרים האוקראינים. האוקראינים, שידעו על מנמח זו של הגרמנים, היסוו היטב את המגעים המועטים על רקע סחר החליפין שקיימו עם היהודים. כיום, כעבור שנים, ברור לי שהגבלת המגעים היתה כרוכה בתוכניות ובמניעת הקשר של התליין לקורבנו.

לאחר החזיות הדרמטיות ואוירת המחנק והיאוש של הגיטו הווארשאי, פעלו על האנשים באופן מרגיע הטבע המקסים מסביב, המשטר הליברלי מצד הנהלת המחנה והמשטר הקטן של אנשי ה-ס.ס. נפוצה אז האשליה שייתכן ויש אמנם אמת בדבריו של טבנס, ונוכל לעבור כאן את הזמן הקשה ביותר. היתה אשליה שאולי נסתמנו קווים פוליטיים חדשים בנוגע ל„בעיית היהודים“. פעם נוספת נחן אותנו האופטימיות היהודי שאין לו תקנה.

ההנחות האופטימיות גברו כאשר הוקם גן-ילדים במחנה. לקטינים הוקצבו מנות מזון מיוחדות, תוספות של חלב, סוכר ושומן. יכולנו לראות מדי יום חבורה של ילדים כאלה, כ-40 עד 50 במספר, צועדת בזמרה ליער הקרוב תחת השמחת הגנות.

עם זאת, נסתמנו אותות ראשונים שעוררו אי-שקט. האות הראשון היה מיספר נסיוני של כל תושבי פוניאטוב, והשני היה — הרישום. פעולה זו אמנם תורצה בצרכים אדמיניסטרטיביים אך עם זאת עוררה בהלה בקרב האנשים.

באותו זמן פעלה כבר בפוניאטוב משטרת הסדר היהודית, אשר לא המשיכה בדרך הידועה לשימעה של המשטרה בגיטו וארשה, אך ככל זאת ריכזה בחוכה אלמנטים שהיו מוכנים לכל מעשה. מבחינה פורמאלית היה קיים מעין משטר פנימי צמאי שהיה כפוף לטבנס ול-ס.ס. אולם זכות הזכרעה היתה שמורה לבצלי המקצוע, מנהלי ה„שופים“ השונים, ולאדמיניסטרציה היתה סמכות מינהלית בלבד. נדמה לי כי באותה תקופה, גורל פוניאטוב לא הוגדר עדיין, ושני הצדדים המעוניינים, כלומר, טבנס וה-ס.ס. חיכו להוראות ולהתפתחות המאורעות. ההלם בעקבות המרד בגיטו פעל — וההשלכות הבינלאומיות שהיו להתפרצות היהודית חייבו התאפקות.

ההשפעה המרובה ביותר באותה תקופה (יוני-יולי 1943) היתה בידי יהודיה מזמושץ', שהגיעה לפוניאטוב עם משלוח קטן של אסירים מבית-הכלא פאבראק. היתה זו אישה יפה, מלאה ובעלת מידות. במשלוח ניסתה להתאבד ובלעה אמצעי-הרדמה בכמות גדולה ונישאה מהקרון ללא הכרה. מיד הוצקה עזרה ראשונה ואני הייתי שהתף למיבצע החצלה. זכור לי כי בקושי רב הצלחתי לגלות את הוריד בזרועה על-מנת להוריק לה זריקה.

בעת שטיפלנו בה עמד לידינו קצין ס.ס., „לאגרשפיץ“ ששמו אינו זכור לי. הוא התאהב באותה אישה. הוא עמד מקרוב על תהליך החלמתה ולאחר שחזרה לאיתנה רקם עמה קשרים אינטימיים. מאותו זמן התעצמה השפעתה של אותה אישה במחנה, ובאמצעותה, תמורת תכשיטים ומתנות, היינו מסדירים עניינים שונים. לצערנו נוצלה ההשפעה באופן בלתי רצוי. היא כנראה הודתה במידה רבה עם האינטרסים של אחובה והיתה מוסרת לו על הלכידות והיחסים שבתוך המחנה. אין ספק שהמשטרה היהודית החשיבה אותה מאוד והיתה, במידה מסוימת, אם לא באורח פורמאלי, גם כסופה לה.

במשך הזמן עלה בידי היהודים לקשור מעים עם האוכלוסיה הפולנית שבסביבה. תחיל סחר-ליסין — בגדים ותכשיטים תמורת מזון. הוקמו גם טחנות קטנות במחצרת ומאפיית מאולתרות. אלה פעלו בתנאים פרימיטיביים

מאוד על בסיס של חיטה מוברחת. בעלי „עסקים“ אלה נאלצו לשחד את המשטרה. לא למשך מן רב הועיל להם הדבר כי הגרמנים עלו על עקבות ה„מפעלים“ הסמויים, גילו את המקומות ובשניים-שלושה מיבצעי בוק תרסו אותם והרגו במקום את הבעלים והעובדים. היה להם בעניין זה מידע בלתי-מפוקפק מבפנים, וכמובן, גם התנאים המקומיים לפעולה מחתרית היו בהרבה יותר קשים מאשר בגיטו וארשה. אחד מן האופים שנפצע קשה בעת הסריקה גסס זמן ממושך בבית החולים שלנו.

בעת מיבצע המיפקד, נרשמו בבית-החולים שלנו והמעבדה בין האחרונים. בשעת הריסום קיבלתי את המספר הסידורי 14,444. אני מניח כי אתרי לא נותרו עוד רבים שלא היו רשומים. אני נוטה להעריך כי באותו זמן, ביולי 1943, היו בפוניאטוב מעל ל-15 ואולי 16 אלף יהודים. בזמן שהותי במחנה הופיע שם קצין ס.ס. אשר לא היה מוכר לאיש. סיפרו עליו כי עבד במשרד משפטי. הוא ביקש למסור לכל היתודים בפוניאטוב שאם משהו מהם הפקיד דבר-יחד או כספים בידי פולנים, רשאי עתה לגלות את הדבר. בתמורה יקבל תלושים מיוחדים תמורתם ניתן יהיה להשיג דברי מזון בקאנטינה שבמחנה. כל זה היה פתיון לשם גילוי הרכוש היהודי המוסתר. הם יצאו מן המחנה שהיהודים המורעבים יגלו את דברי הערך התכתיים, למען הסיכוי לאכול לשובע. עד כמה שידוע לי נסתים כל זה בשלון. כהנחת לכך משמשת העובדה שהקאנטינה המובטחת לא נפתחה כלל. לא היה לשם מה לפתוח אותה.

המיבצע השני הוכר לי מפוניאטוב הוא מיבצע הדואר — כלומר, עניין כתיבת מכתבים לקרובים בחו"ל. הצהירו בפנינו שמכיוון שבחז"ל נפוצו שמועות כאילו כל היהודים נרצחו, כל אחד מאיתנו, היהודים החיים והעובדים בפוניאטוב, יוכלו לכתוב אל קרוביהם וידידיהם בחז"ל באמצעות הצלב-האדם הבינלאומי. יש להודיע לקרובים על מקום הימצאנו ועל התנאים בהם אנו חיים. מספר מסוים של מכתבים כאלה שוגר מפוניאטוב, כיוון שהיהודים רצו להעביר אות-חיים לקרוביהם. לא ידוע לי אם אמנם הגיעו המכתבים לתפודתם. אין ספק בכך שהמיבצע היה מזוון לזרוע מבוכה לאחר הדברת המרד בגיטו והיה אולי גם מחושב כהגובה לקאמפאניה האנטי-גרמנית בעולם.

בעת שהותי בפוניאטוב הגיעו אלינו שמועות על ניגודים בין טבנס וה-ס.ס. נתקבל הרשם כי התנגשו שתי מנמות — הפוליטית-מפלגתית של ה-ס.ס. מאד, והגנישה הפרגמטית של חוגי התעשיינים, שהכתיבה ניצול הפוטנציאל של כוח-העבודה המשוועב של היהודים מאידך.

קרוב לוודאי שהיה זה המשך לעימות שתי הקונפציות הגנרליות — תפיסה אחת שתמריצה בכל האמצעים את ה„פתרון הסופי“ של שאלת היהודים, והשנייה, מרחיקת-הראות יותר, שהתחשבה בצורכי הייצור הצבאי-מלחמתי ואף נתנה דעתה על המסקנות והאחריות לרצח-עם אחרי המלחמה.

על רקע זה הגיעו הדברים עד לידי קטטות והתכתשויות בקאנטינת הקצינים. המחנה בפוניאטוב ידע עוד היסטוריה רומנטית אחת. גיבורה היה תת-קצין צעיר של ה-ס.ס., שבתוקף תפקידו טיפל בבית-החולים וברופאים. הוא התאהב

ביהודיה אוסטריית ורקם עמה רומן אהבים. אחד מחבריו מסר שהוא גורם לחילול-הגזע. בעקבות זאת הגיע למקום צוות חוקרים מטעם הגנרל גלובצניק, מהמטה הלוברני של ה-ס.ס. הם נטלו את הבחורה לחקירה ולאחר שנכו ממנה עדות החזירה למחנה. במרוצת החקירה התברר להם כי לצעיר יש מתלכים בחלונות הנבונים בברלין ומיד טושטש העניין אך בתור עונש הוא נשלח לחזית המזרחית. הסגירה התדרגתית של המחנה החלה ביולי 1943. התחילו להגביל באופן יחסי את חופש התנועה והקישו את השטח בגדר-תיל. הופיעו גם המשמרות הראשונים סביב איזורי-המגורים. את המקום פקדו, בתור אורחים-מבקרים, אנשי ס.ס. מלובלין ומוזארשה, מיחידות ה"חיסול" הידועות.

במשך זמן שהותי במחנה פוניאטוב, ממאי עד יוני 1943, פקד על המחנה קצין ס.ס. בשם הרינג. אנכי חשדתי כי היה זה רק כינוי. חשדי זה גבע מכך שיהם-ים היה נוהג לרכב על סוס לבן, ולערוך סיבוב-ביקורת של שטחי פוניאטוב. בביקוריו אלה היה מלווה על-ידי חייל רוכב. מאנשי ה-ס.ס. שביקרו במחנה, אני זוכר את האנדטקה-בארטשטשקו והונדט, שהיו מוכרים לי מהגיוטו הווארשאי.

האוכלוסיה מסביבנו, איתה היינו נפגשים לעתים רחוקות, היתה מספרת שבשטח התעשייתי שבמחנה שלנו, שהיה מופרד מכפר הסביבה יותר מאשר שכונות-המגורים שלנו, מצוי היה בשנת 1942 מחנה שבויים סובייטיים. הם סיפרו שכל השבויים הללו נורו למוות, ולפי גרסה אחרת, הובלו בלילה למאידנק. עובדה היא שבאחד הצריפים, על דרגש ישן, נמצאה כתובת באותיות קיריליות: "כל הנכנס למקום זה יאבד כל תקווה". אלה מילות הפתיחה של "התופת" לדאנטה, שנחרתו כאן ללא-ספק בידי איזה אינטליגנט רוסי.

הייצור בפוניאטוב היווה המשך ל"שופים" של טבנס ושולין, שפעלו בגיוטו וארשה. פה היו תופרים מדים צבאיים, כובעים, תרמילים ותרמילי-גד, כיסויים לכלי נשק ארטילריים וכו'. אבי, למשל, היה מועסק בשופ' הרעענים. הוא היה תוסף, בשיטת הסרט הנע, רצועות עור לתרמילי-הגד שהיו עשויים מבד אברזין, ולכיסויים.

תנאי העבודה גרמו לכך שמשפחתי התגוררה כשטח התעשייתי שהיה צמוד לבית-החרושת, ואילו אני הייתי מרותק לתחום המגורים. בתור את הייב הייתי להימצא בסביבת בית-החולים ולכן התגוררתי בצריף הרפואי, יחד עם חברותי מצוות העזרה הראשונה בוזארשה.

באותו זמן עמדו לרשות בית-החולים למעלה ממאה מיטות וכמות מסוימת של מזונות עליהם שכנו חולים במסדרונות. מחסן התרופות היה צנוע ביותר והמכשירים הובאו מאותם מקורות שנטלו עמם רופאים מסויימים. הניתוחים בוצעו בדרכים פרימיטיביות מאוד. הבטוח הזעומה של ציוד וכלורופורם הגבילו את אפשרויות ההרדמה. נעזרנו בהמצאות שונות ומשונות. זכור לי כי במקרה של שבר מסובך היה צורך להשתמש ב"מסמר" כדי לנקב את הרגל מתחת לברך, ובדרך זו ליצור את החיבור. מסמר מעין זה הכנתי בשביל הרופא המנתח מחישור ("שפיץ") פלדה מושחו של אופניים. באותה דרך ייצרתי "מסמרים" לניתוחי צווארי-העצם של הקרן. הסתדרנו בכך בלי ציוד רנטגנולוגי.

המחלות העיקריות כתוצאה מקמחטור בתזונה ותשישות היו: שחפת, שילשולים ופצעים מגולתיים. זמן מה עבדתי כחובש במחלקת השחפנים ויכולתי לראות במו עיני את התנזות המרובה מאוד. שנות הרעב והתנאים הבלתי-אנושיים בניטו וארשה נתנו אותותיהם וקצרו את קצירם.

לכירורגיה היו בעיות רבות עם הפצעים והפלגמונות והדלקות. הפצעים לא העלו ארוכה ולאורגניזם לא היה די כוח ויטאלי כדי להתגבר על הדלקות. האנשים גוועו בלי להסכים לקטיעת אברים כי סברו שפירושה מוות ודאי בתנאי המחנה.

בזמן שהותי בפוניאטוב נוצר הקשר עם מאידנק. טבנס היה זקק לאנשים שעבדו בזמנו בשופ' בווארשה והעברו עם גלי הגירושים למאידנק. קבוצה קטנה יצאה לקבל את פני האנשים שהובאו משם. האחרונים הביאו עמם שמות אחרים שנמסרו להם על-ידי קרובים וידידים. הם נתבקשו להביא אלינו את האנשים המסומנים. כך עלה בידינו למשוך לפוניאטוב את ד"ר קורמן מווארשה, כירורג מצוות העזרה הראשונה שלנו ורופא ידוע.

בפוניאטוב שררה תזונת-רעב, ומכמות גדולה יותר של מזון נהנו רק מיוחסים ובעלי קשרים, שהצליחו להשיג מנות נוספות. כמדין השיגו מזון בדרך של גניבה או סחר-חליפין, אולם הדרך הראשונה עמדה רק לאלה שהיתה להם גישה אל מחסנים ומשלוחי מזון. הדרך השנייה ניתנה בידי אלה שהיה להם מטון או זכרי-ערך לשם קניות. אולם קבוצת האחרונים הלכה ונצטמצמה בהתמדה. המקורות הדלים של ביגוד, שהיו סחורה לחליפין, הלכו ונמתתמו ומספר האנשים שנידונו לקיום על מנות רשמיות בלבד הלך וגדל מיום ליום. אני זוכר שבספטמבר עליתי על הגלית השוכה. נוכחתי לרעת שמקליפות תפוחי-האדמה שהושלכו אשתקד על ערימת הזבל, צמחו ועלו שתילים חדשים. חודות למקרה זה, שנדמן לי באקראי, הצלחתי להשיג בשביל משפחתי מזון נוסף לימים אחרים.

באותו זמן נחשב כמקום-עבודה טוב הקומנדו להעמסה בנאלנצ'וב. ויתה זו קבוצה קטנה של פועלים, שהועסקו בהעברת משא מקרונות-רכבת רגילים לרכבת על מסילה צרה. בדרך זו הובאו המיצרכים ותומרי-הגלם לפוניאטוב. במקום-עבודה זה אפשר היה להיפגש עם האוכלוסיה המקומית ועם עובדי הרכבת. האחרונים מסרו ידיעות על הנעשה בפולין ובעולם. מהם קיבלנו את הידיעות הראשונות על גורל חברינו מגיטו וארשה. במהציתו השנייה של אוגוסט ובימים הראשונים של ספטמבר 1943 הגיעו לפוניאטוב נציגי חיל-האוויר — „לופטוואפה". לפי השמועה היו צריכים לבחור מספר מסויים של אנשים לעבודה. ואמנם, כעבור כמה ימים נערך מיפקד כללי ואלפי האנשים הועמדו במגרש. מבין הניצבים במיפקד בהרו אנשי ה-ס.ס. כאלף איש, מכל המינים והגילים. על רקע מעשה זה נוצר סיכסוך גלוי עם ה„טייסים" שרצו לקבל רק צעירים וחזקים, והוציאו את הקשישים מתוך השורות, ואילו אנשי ה-ס.ס. לא ויתרו והחזירו אותם אל בין המידעדים לטראנספורט. בסיכום ניצחו אנשי ה-ס.ס. הטראנספורט היה מגוון והורכב מאנשים בני גילים שונים וערך-עבודה שונה.

בבית-החולים נתקבלה הוראה לבחור צוות רפואי וסניטרי שילווח את היוצאים.

בתוך הצוות צריכים היו להימצא שלושה רופאים, רופאי שיניים, חובשות וחובש אחד, האסיפה הכללית של הסגל החליטה כי הבחירה צריכה להיקבע על ידי הפלת פור. עם זאת ניתנו הנחיות שלהגדרה ייכנסו רק אנשים שאינם נשואים ושאינם מטופלים במשפחות. לתוך כובע הוטלו פקקים, עליהם נרשמו שמות הנוגעים בדבר וההגדרה נערכה בפומבי. מבין הרופאים יצאו כנורל — ד"ר קומר, כירורג, ד"ר אלישביץ, רופא למחלות פנים ובמקום רופא שלישי נשלח חובש מנוסה ששמו אינו זכור לי. ידידתו של ד"ר קומר, רופאת שיניים, הלכה עמו בהתנדבות וכך נסתרה הבעיה. מהסגל הסניטרי יצא שני בהגדרה ועוד שתי אחיות בוגרות ובודדות. יצא אם כן שחיי הוגרלו לי מתוך הכובע, כי כל אלה שנשארו בפוניאטוב, כולל בני משפחתי וחברי, נרצחו.

היציאה מפוניאטוב, בו היו החיים קשים אך עם זאת קבועים, נחשבה לטרגדיה. היתה זו יציאה אל הבלתי-ידוע, והפרידה מחקורבים היתה קשה ומרגשת מאוד. ברגע שלפני האחרון פנו ידידי אל אהובת קצין ה-ס.ס. שהיה ראש-המחנה ואמרו לה כי היא חייבת לי את חייה, משום שאני החזרתיה לחיים כאשר הובאה מכלא פאביצק כשהיא מחוסרת חכרה. היאב הבטיחה כי תתערב למעני. ידידי לא סיפר לי על מאמציהם למעני, כדי שלא לגרום שאיש אחר מחברי יישלח במקומי. ברגע האחרון, כאשר אנשי המשלוח כבר היו ערוכים על כיכר המיפקדים, פנתה אל ידידה ואחר שקיימה עמו שיחה קצרה חזרה אלי ואמרה לי: „לא ניתן לעשות דבר. אילו אני במקומך, הייתי מאושרת לצאת מכאן“ לא ידוע לי מה היו הדברים שסיפר לה אך כשלון מאמציה הציל את חיי. בספטמבר נסעתי מפוניאטוב והמשלוח שלנו כונן לאיזור זאמושיץ כדי להקים שם שדה-תעופה במשולש לאבונ'ה-וידאנוב-קלקנסוב. המחנה שלנו, שהיה תחת פיקוחו של ה„לופטוואפה“, שיכן תחילה בצריפים בודדאנוב ומאוחר יותר בתוך מיבני המשק של חווה אחת בקלמנסוב, שהיתה סמוכה לבית-חרושת לסוכר.

ידוע לי שבעקבות המשלוח שלנו מפוניאטוב נשלח טראנספורט נוסף שהוצבר לרשות חילות-האוויר באיזור ביאלה-פודלאסקה, מקום בו רוכזו מחסני הציוד של חיל-האוויר. בדרך זאת יצאו באורח פורמאלי מפוניאטוב, רק שני טראנספורטים שלנו וכל אחד מנה כאלף איש, ובנוסף לכך נמלטו משם מספר מסויים של אנשים שהסתתרו בעזרת ניירות אריים.

על גורלם הטרגי של אנשי פוניאטוב נודע לי בנסיבות הבאות:

כל אחד מאיתנו השאיר מאחוריו בפוניאטוב חוג אנשים קרובים וידידים, וכל אחד מאיתנו שאף להתאחד מחדש עם קרוביו. ניסינו אם כן לקיים מגע כלשהו עמם. התפתחות הדברים היתה כזו שהנהלת המחנה שלנו לא היתה מרוצה מכוח-העבודה האנושי שנשלח באמצעות ה-ס.ס. היו שם אנשים תשושים, זקנים וחולים ונשים חלשות. כל אלה לא יכלו לעמוד בתנאי העבודה הקשים — עבודות קרקע ובניין הכרוכות בהכשרת שדות-התעופה. לפיכך יצאו לעבודה רק חלק מאיתנו, שמענו דיבורים על פנייה נוספת לפוניאטוב כדי להשיג השלמה לכוח-העבודה, על תוכניות אלה בנינו תקוות, שאולי בצלית לשוב ולהתאחד עם בני משפחותינו.

מנהל המחנה שלנו, יהודי שרכש לו חסידים מבין אנשי השלטון החדש, עודד אותם לעשות את הצעד הזה, של פנייה לפוניאטוב ואף השיג הבטחה שיקחו אותו עמם בתור בר־סמך בענייני אנשים בפוניאטוב וכמומחה לעבודות במקומנו החדש. כולנו מסרנו לו מבטים אל קרובינו, בהם המרצנו אותם לבוא אלינו.

צוות המגיירים מורכב היה משטאבס־פלדפבל של ה„לופטוואפה“ — מפקד המחנה שלנו, מספר חיילים מיחידת השמירה ולאגראל־טסטסה שהיה ממונה על המחנה מטעם הנאצים, הם יצאו במכונית־משא לפוניאטוב. היה זה בימים הראשונים של נובמבר, בין ה־3 וה־5 לחודש בשנת 1943. למחרת חזרו כלעומת שבאנו, בלי העובדים ובלי הנאצי היחיד שנשלחו עמם.

כעבור מספר ימים נודע לי על מה שאירע מפיו של שומר גרמני, פולקסדויטשה מלודז', שנהג לשוחח איתי בפולנית בעת העבודה. הוא היה עז־ראיה למאורעות בפוניאטוב בתור אחד המלווים שיצאו לשם. בסודי־סודות מסר לי פרטים על הדברים שארעו שם.

המשלחת הגיעה למקום בעיצומו של מסע ההרג הגדול, בזמן פעולת חיטול יהודי פוניאטוב. אל המחנה עצמו לא ניתן להם להיכנס. עצרו אותם בכניסה ואנשי ה־ס.ס. זעמו על יוזמת מפקד ה„טייסים“, הם שמעו קולות ירייה וצעקות. לא נודע לי מפיו אם ראה את הדברים כמו עיניו. הפצתו בו, התחננתי שישפר לי משום שיש לי משפחה בפוניאטוב. הוא אמר לי: „היית ה לך משפחה בפוניאטוב“.

את הלאגראל־טסטסה, האזור והיהודי היחיד בתוך המשלחת, הורידו מהמשאית וירו בו בר־במקום. הוא נסע להביא עובדים ומצא את מותו.

באותו זמן עצמו, כפי שנודע לי מאוחר יותר, חוסל גם המחנה בטרזאבניק, וכן חוסלו כל היהודים שישבו במחנה מאידנק. היה זה הטבח ההמוני הנודע שבין ה־3 ל־5 בנובמבר 1943.

ניצלה רק קבוצת אנשים — אנו, שנמצאנו באופן מקרי במקום עבודה ליד ה„לופטוואפה“, כפועלים במקום־עבודה שהיה לו ערך צבאי.

בהקשר לאותו רצח המוני ידוע לי המקרה האופייני הבא:

בקיבת העיר זאמושץ' הועסקה קבוצה של כ־80 יהודים, שחובאו ממאידנק, הם היו בנאים, טפסנים, מניחי רעפים, נפחים ועוד, וכן היו שני מהנדסים — האחד יהודי צ'כי והשני יהודי פולני. שמו של הצ'כי היה פולק והוא היה מהנדס ידוע בסראג, שבין היתר בנה איצטדיון גדול. בעלי־תעשייה גרמני שנהנה מהשפעה רבה, הצליח להשיג ב„חכירה“ את העובדים ובעלי־המקצוע, תמורתם שילם ל־ס.ס. תשלום גאות. הסתבר כי היה תנון כלפי עובדיו, דאג לצרכיהם וענייניהם, והשתדל להקל עליהם ככל יכולתו. הם מצידם כבוני המפעל התעשייתי שלו, השתדלו לגמול לו במסירותם לעבודה. אולם קבוצה זאת היתה שייכת רשמית ליחידת העבודה של מאידנק, וכמו כל היהודים צריכים היו להיכלל בטבח של נובמבר. בהיודוע הדבר לתעשיין הגרמני יצא אל אנשי ה־ס.ס. „שלו“ בעיר זאמושץ'. הוא ניהל מ״מ עם אחד בשם לאנגקאמפפר וניסה לפדות את עובדיו, אולם העניין היה

מסובך כי, כפי שנאמר לו, התוראה על חיסולם של היהודים ניתנה על-ידי הגורמים הככירים בצמרת. בסיכום נמצא מוצא של פשרה:

הפועלים היהודיים הובאו ישר ממקום עבודתם במשאית לדראגוב, אלינו, למחנה ה, לוסטוואסה" לאנגקאמפסר נתן הוראה באופן אישי לפנות את בית החולים שלנו, ולהעמיס חולים על משאית וכך השלימו את מיכסת 80 האנשים שהסרה לטבח על-ידי הקשישים, החולים והנשים. אנשים אלה נורו בארטון, רוסטונדה" בזאמושץ'. כך הציל בעל-התעשייה הגרמני את חייהם היהודים שלו, והשטאבספלדפבל שלנו החליף חולים ווקנים בצעירים ובריאים. לברלין הגיע בודאי דיווח על ביצוע הפקודה והיחידה של זאמושץ', שהיתה צמודה למאידנק, חוסלה. החשבון אם כן היה בסדר.

עם רבים מקבוצה זו, מזאמושץ', ביליתי בתהפוכות הגורל המרערות כשעברתי במחנות רבים. יחסית, רבים מהם ניצלו הודות לבריאותם, גילם הצעיר ווריוזותם הגופנית.

לפוניאטוב נודמנתי שוב באוגוסט 1956. יצאתי לשם כדי לגלות את הקברים, מתוך רצון להנציח זכר יקירי ולהציב מצבה למרק רוזנברג, ברוניסלבה רוזנברג לבית גרינבוים ולהלינה רוזנברג בת ה-10, שניספו בפוניאטוב, בטבח הגורא של היהודים בראשית נובמבר 1943.

השגת רישיון-כניסה לתחום פוניאטוב היתה כרוכה בסיבוכים רבים. שוב מצויים שם מפעלי תעשייה צבאית. במקום הקטל צמח ועלה בינתיים יער עבות והאדמה כיסתה על הקברים ולא עלה בידי למצוא עקבותיהם. השיחות עם האוכלוסייה המקומית לא הוסיפו לי דבר. היו שם כאלה שהתגוררו במקום באותם ימים, הם שמעו אז את היריות והצעקות אולם אינם יודעים שום דבר של ממש.

לאחר פינוי המחנה בקלמנסוב, בעת שהסוכיוויטיס ערכו את התקפות האביב שלהם, ב-1944, נשלחתי יחד עם כל הנותרים למאידנק. מתוך 1000 איש שהוצבו בשעתו על כיכר המיפקדים של פוניאטוב לשם שילוח, נשארו עתה מעל למאת איש וביניהם חמש נשים. את הרוב היוו הגברים מהיחידה שבנתה את המפעל לריבה וצורפה אלינו. טיפוס, רעב, עבודה מפרטת בכפור ובשטח הפתוח של שדות-התעופה, ללא לבוש חולם ונעליים ראויות, דיללו את שורותינו עד מאוד. חולים, תשושים ווקנים היו מוצאים החוצה בסלקציות הקבוצות וזוממים בארטון שבזאמושץ'. בליל תג'המולד שבין שנת 1943 ל-1944 נמלטו ליצר 25 גברים מהמחנה שלנו, לאחר שהצליחו לקשור תחילת קשר עם הפארטיזנים. אני השתייכתי אליהם אלא שבינתיים חליתי בטיפוס וכאשר באו ליטול ממני פרידה שכבתי קודח ומזיע, הייתי אחד הראשונים שחלו בטיפוס כיוון שעד לרגע האחרון הייתי מועסק בתור חובש.

ושוב, הודוח לטיפוס שתקף אותי בשלב מוקדם, ניצלו חי. בדרך כלל גתו הגרמנים, בשלב השני של המחלה, לסלק את הנגע על-ידי חיסול החולים ביריה. באותו זמן הייתי כבר בבחינת מחלים. 90% מאלה שיצאו במשלוח מפוניאטוב אברו ומחסנל הרפואי ניצל רק ד"ר אלישביץ, שעבד באחד מן המחנות. לאחר

מחנה העבודה בסוניאטוב

המלחמה עבד תחילה כרופא במקום-המרפא סופוט ולאחר-מכן חזר למקומו שלפני המלחמה ושימש כרופא במקום-המרפא קריניצה. הייתי פוגש בו מדי פעם. הוא נפטר בשנות ה-50.

השרידים מהטראנספורט שלנו נפגשו במאידנק עם השרידים שנותרו מהמשלוח לביאלה-פודלאסקה. לאחר הטבח הגדול היינו היהודים הראשונים במחנה הריקן. מלבדנו התגוררה בצריף אחד, לא גדול, קבוצת נשים ונערות יהודיות שניצלו מאחר ועבדו במין בגדים ושאר עיסוקים מעין זה.

לאחר הסלקציה שנערכה ליד המקלחת בסמוך לקרמאטוריום, הרכיבו הגרמנים טראנספורט שכוון לעבודה ב„מפעלי הרמן גרינג“ בסטארכוביצה, בתעשיית הנשק.

S U M M A R Y

M. PERACH — a new *oleh* from Riga, tells about Riga's Jews and their struggle for self-expression as a Jewish community. This centres around a persistent attempt to erect a memorial to thousands of Jews who had been massacred near Riga, the capital of Latvia, and buried in a mass-grave at Romboli. The writer, who calls himself M. Perach, tells a very convincing tale of the growth of Jewish self-consciousness, courage and persistence, as the struggle develops.

JERZY ROSS — a Jewish writer and journalist from Poland, former cultural attaché at the Polish embassy in the U.S.A. — a newcomer to Israel — brings us the story of a forced-labour camp at Poniatov. Ross, who had served in the Warsaw Ghetto Red Magen David, providing medical aid to those who were wounded in the uprising, eventually reached Poniatov with the evacuees from the "shop" district.

In this article Ross describes the camp's construction, the prisoners' labour, human relations and the camp's regime. In one of the transports from the camp, Jerzy Ross was transferred to the affiliated camp, working for the German air-force. Thanks to this accidental transfer, his life was saved, during the German massacre of prisoners at Majdanek, Poniatov and Travniki.

The late LUDWIG WÖRL a German and former prisoner in Nazi concentrations camps — one of the "righteous of the nations" — describes his work as a medical orderly in several concentration camps. Wörl used many devices in his attempts to ease the prisoners' suffering. His status as an experienced worker in the medical service, enabled him to get first-hand information about the camp's establishment, and the way the labour and extermination were organised, masked as health services. Wörl was one of the few Germans, whose soul bore the permanent scar left by the memories of the past and its horrors.

CHAIM KAFRI — a member of Kibbutz Yad Mordechai, originating from Slovakia, took pains to collect rich documentary